SMURTAS ARTIMOJE APLINKOJE: IKITEISMINIO TYRIMO IŠŠŪKIAI IR PROBLEMATIKA

Julita Tičkaitė

E. paštas: julita.tickaite@gmail.com

Mykolo Romerio universiteto Viešojo saugumo akademija

Rasa Dobržinskienė

E. paštas: rasa.dobrzinksiene@mruni.eu

Mykolo Romerio universiteto Viešojo saugumo akademija

DOI: 10.13165/MMS-25-03-01-31

Santrauka. Remiantis mokslinės literatūros šaltinių, teisės aktų ir dokumentų, statistinių rodiklių analizės metodais, nacionaliniais ir tarptautiniais teisės aktais, reglamentuojančiais smurto artimoje aplinkoje sampratą, ikiteisminio tyrimo procesą ir institutą Lietuvoje, šiame straipsnyje nurodomi pagrindiniai praktiniai smurto artimoje aplinkoje ikiteisminio tyrimo iššūkiai, problematika ir teisinio reglamentavimo trūkumai. Atskleidžiamas ir akcentuojamas smurto artimoje aplinkoje problemos mastas ir tendencijos Lietuvoje. Taip pat išgrynintos smurto artimoje aplinkoje formos. Nors smurtas artimoje aplinkoje apima ne tik fizinį, bet ir psichologinį, seksualinį bei ekonominį smurtą, pastarųjų formų atpažinimo ir įrodinėjimo procesas yra sudėtingas, jam nepakanka dėmesio, šios smurto formos nėra aiškiai kriminalizuotos ir teisiškai reglamentuotos. Nepaisant įstatymų, numatančių prevencines ir baudžiamojo poveikio priemones, ikiteisminio tyrimo procesai neretai būna neefektyvūs dėl neapibrėžtos teisinės bazės. Tekste pabrėžiama, kad smurtas artimoje aplinkoje išlieka dažna, opia socialine problema, kuriai nuolat reikia dėmesio ir nuoseklaus teisinio reglamentavimo, kad būtų užtikrinta veiksminga apsauga ir mažinamas šio reiškinio plitimas ateityje. Tyrimo

problemos: ikiteisminis tyrimas nepradedamas arba pradedamas pavėluotai, tai gali lemti nusikalstamų veikų dažnumą ir neatskleidimą, veikos kvalifikavimo problemos, neefektyvios sankcijos smurtautojams, neefektyvus prevencinių priemonių taikymas praktiškai.

Reikšminiai žodžiai: smurtas artimoje aplinkoje; ikiteisminio tyrimo ypatumai; veikos kriminalizavimas; prevencinės ir baudžiamojo poveikio priemonės; ikiteisminis tyrimas

Įvadas

Temos aktualumas. Nors žiūrint plačiąja prasme suvoktina, kad bet koks smurtas prieš kitą asmenį yra nepateisinamas, teisiniame reglamentavime vis dar stebimi šio reiškinio kvalifikavimo trūkumai ir spragos, suformuojančios sąlygas išvengti atitinkamų bausmių už smurtą artimoje aplinkoje[1]. Smurto šeimoje samprata pateikta Lietuvos Respublikos apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatyme, tai bet koks agresyvus fizinis, psichologinis, seksualinis ar ekonominis smurtas, kitas nusikalstamas elgesys, kuris pasireiškia žmogaus artimoje aplinkoje, su smurtautoju susijus artimais ar giminystės ryšiais: šeimoje ir namuose[2]. Lietuvos valstybės priedermė yra ginti visuomenę ir kiekvieną asmenį nuo nusikalstamų kėsinimųsi ir užtikrinti pažeistų teisių gynybą. Smurtas artimoje aplinkoje yra viena iš opiausių socialinių problemų, keliančių grėsmę tiek individualiam žmogaus saugumui, tiek visuomenės stabilumui. Susidūrus su smurtu artimoje aplinkoje, viena iš pagrįstų teisių, kurią turi nuo nusikalstamos veikos nukentėjęs asmuo, yra prašymas pradėti ikiteisminį tyrimą ir teisėtas lūkestis, jog teisėsaugos institucijos imsis efektyviai tirti padarytą nusikalstamą veiką.

Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso (toliau – BPK) 166 str.

1 „Teismų praktikos smurto artimoje aplinkoje baudžiamosiose bylose apžvalga Nr. AB-47-1“, žiūrėta 2025 m. vasario 18 d. https://www.lat.lt/data/public/uploads/2018/01/apzvalga_smurtas_artimoje_aplinkoje.docx.

2 „Lietuvos Respublikos apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymas“, *Valstybės žinios*, 2011-06-14, Nr. 72-3475.

numato, kad ikiteisminis tyrimas pradedamas: 1) gavus skundą, pareiškimą ar pranešimą apie nusikalstamą veiką; 2) prokurorui ar ikiteisminio tyrimo pareigūnui patiems nustačius nusikalstamos veikos požymius[3]. Minėtas BPK straipsnis apibrėžia ne tik ikiteisminio tyrimo pradėjimo būdus, bet ir subjektus, kuriems įstatymų leidėjas suteikė teisę pradėti ikiteisminį tyrimą. Taigi teisę pradėti ikiteisminį tyrimą turi tik prokuroras ir ikiteisminio tyrimo pareigūnas (įskaitant ikiteisminio tyrimo įstaigos ar jos padalinio vadovą). Subjektų sąrašas yra baigtinis ir plečiamai aiškinamas negali būti.

Nors teisės aktai numato įvairias prevencines ir baudžiamąsias priemones, praktikoje pastebimi ikiteisminio tyrimo procesų trūkumai, dėl kurių sunkiau efektyviai atskleisti smurto atvejus, nagrinėti bylas ir apsaugoti nukentėjusius. Baudžiamojo proceso teisėje taip pat numatytas ir atsisakymo pradėti ikiteisminį tyrimą institutas, kad būtų užkirstas kelias nepagrįstiems skundams, pareiškimams ar pranešimams pradėti ikiteisminį tyrimą. Svarbu pripažinti, kad tikrai ne kiekvieną kartą baudžiamojo persekiojimo institucijoms yra aišku, pradėti ikiteisminį tyrimą ar atsisakyti. Be kita ko, atsisakymo pradėti ikiteisminį tyrimą analizė tampa itin reikšmingu aspektu aptariant galimus atvejus, susijusius su nepagrįstai atsisakytais pradėti ikiteisminiais tyrimais.

Ši tema yra itin aktuali, nes smurtas artimoje aplinkoje yra dažnas ir vis dar toleruojamas reiškinys. Smurtas artimoje aplinkoje, kaip žmogaus teisių pažeidimas, buvo ilgai ignoruotas dėl įvairių socialinių priežasčių[4]. Iki Lietuvos Respublikos apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymo[5] įsigaliojimo smurtas artimoje aplinkoje laikytas privačiu asmens reikalu. Dėl šios priežasties visuomenė ir specialistai nuosekliai nevykdė prevencinio ir šviečiamojo proceso apie

3 „Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas. Baudžiamojo proceso kodeksas", *Valstybės žinios*, 2002-04-09, Nr. 37-1341.

4 Artūras Bajorinas, „Statistika ir tendencijos: smurtas artimoje aplinkoje", 2014, žiūrėta 2025 m. balandžio 15 d. http://www.bukstipri.lt/uploads/Bajorinas%5B1%5D.pdf.

5 „Lietuvos Respublikos apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymas", *Valstybės žinios*, 2011-06-14, Nr. 72-3475.

moterų ir vyrų lygybę, nestereotipinius lyčių vaidmenis, tarpusavio pagarbą, nesmurtinius asmeninių santykių konfliktų sprendimo būdus ir kitus klausimus[6]. Įsigaliojus naujam įstatymui, turinčiam užtikrinti apsaugą nuo smurto artimoje aplinkoje, visais atvejais pradedamas baudžiamasis procesas nepaisant to, ar gautas nukentėjusiojo skundas. Priėmus minėtą įstatymą Lietuvos Respublikoje įsigaliojo naujas teisinis reglamentavimas. Tačiau jo funkcionavimas ir tikslingas taikymas vis dar kelia daug klausimų.

Temos naujumas. Smurtas šeimoje pasireiškia agresyviu artimo žmogaus elgesiu, kuriuo bandoma kontroliuoti kito šeimos nario veiksmus, įsitikinimus ar net mintis, taip baudžiant jį už bandymą priešintis kito žmogaus kontrolei[7]. Ja siekiama įbauginti, o jei šis metodas yra neveiksmingas, panaudojama jėga ar kitokios formos agresija. Toks reiškinys vadinamas įvairiais terminais: smurtu, prievarta, agresija[8].

Smurto artimoje aplinkoje tematiką nagrinėja Lietuvos ir užsienio tyrėjai. Dažniausiai analizuojama pati smurto artimoje aplinkoje veika, vertinami ją patyrę ir nusikaltę asmenys, aptariamos tinkamos smurto artimoje aplinkoje mažinimo tendencijos. Kadangi ši problematika yra aktuali ir neišnagrinėta, reikia identifikuoti probleminius smurto artimoje aplinkoje kvalifikavimo aspektus.

Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, liko galioti 1961 m. Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas[9] (toliau – 1961 m. BPK). Jis daugybę kartų keistas ir pildytas siekiant kuo labiau pritaikyti nepriklausomos Lietuvos teisės sistemai, tačiau kuo toliau, tuo labiau ryškėjo naujo baudžiamojo

6 Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas 2014-05-28 Nr. 485 „Dėl valstybinės smurto artimoje aplinkoje prevencijos ir pagalbos teikimo nukentėjusiems asmenims 2014-2020 metų programos patvirtinimo“, TAR, 2014-06-02, Nr. 5986.

7 Rashida Manjoo, „Report of the Special Rapporteur on violence against women, its causes and consequences“, 29/27, 2015 United Nations Human Rights Council.

8 Charlotte Bishop and Vanesa Bettinson, „Evidencing domestic violence, including behaviour that falls under the new offence of `controling or coercive behaviour`“, *The International Journal of Evidence & Proof* 22(1) (2018): 224.

9 „Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas“, *Vyriausybės žinios*, 1961, Nr. 18-148.

proceso kodekso poreikis. 2003 m. gegužės 1 d. įsigaliojęs Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas[10] iš esmės pakeitė ikiteisminio tyrimo pradėjimo ir atsisakymo jį pradėti institutus ir jų reglamentavimą. Vėliau atlikti BPK 168 str. pakeitimai ir papildymai, iš kurių bene svarbiausias buvo 2010 m. BPK 168 str. papildymas nuostata, leidžiančia atlikti patikslinamuosius veiksmus.

Teisinėje literatūroje ikiteisminis tyrimas apibrėžiamas labai įvairiai. Vieni apibrėžimai labiau akcentuoja ikiteisminį tyrimą atliekančias institucijas, kiti detalizuoja šių įstaigų pareigūnų atliekamus procesinius veiksmus, treti atskleidžia šios stadijos uždavinių turinį. Nepaisant įvairovės, ikiteisminis tyrimas yra pirmoji baudžiamojo proceso stadija, trunkanti nuo sprendimo pradėti ikiteisminį tyrimą priėmimo iki bylos perdavimo pirmosios instancijos teismui, ikiteisminio tyrimo nutraukimo arba perėjimo į priverčiamųjų medicinos priemonių taikymo procesą. Pradėti ikiteisminį tyrimą reiškia ir baudžiamojo proceso pradžią[11].

Per pastaruosius penkerius metus šiai temai Lietuvos mokslininkai skyrė nedaug dėmesio, o parašyti moksliniai straipsniai tik iš dalies susiję su atsisakymo pradėti ikiteisminį tyrimą institutu. Ikiteisminis tyrimas pradedamas tik tada, kai yra tam tikrų procesinių ir faktinių prielaidų visuma. Faktinė prielaida pradėti ikiteisminį tyrimą – tai tikėtinos informacijos apie galimai padarytą nusikalstamą veiką buvimas, o procesinė – aplinkybių, dėl kurių baudžiamasis procesas negalimas, nebuvimas. Ikiteisminis tyrimas pradedamas, kai yra abi šios prielaidos. Tačiau yra dvi išimtys, kai, net ir esant minėtosioms prielaidoms, ikiteisminis tyrimas vis tiek nepradedamas, tai privataus kaltinimo ir privačiai viešo kaltinimo bylos. Abiem atvejais nuo nukentėjusiojo valios priklauso, vyks ar ne baudžiamasis procesas. Kai padaroma nusikalstama veika, kuri priskiriama privataus kaltinimo bylų kategorijai, ikiteisminis tyrimas apskritai neatliekamas, o nukentėjęs

10 „Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso patvirtinimo ir įsigaliojimo įstatymas. Baudžiamasis kodeksas“, *Valstybės žinios*, 2000-10-25, Nr. 89-2741.

11 Gintaras Goda, Marcelis Kazlauskas ir Pranas Kuconis, *Baudžiamojo proceso teisė* (Vilnius: VĮ Registrų centras, 2011), 286.

asmuo turi teisę pats ginti savo interesus, kreipdamasis į teismą privataus kaltinimo tvarka. Būtina trečioji prielaida, kad būtų pradėtas ikiteisminis tyrimas dėl privačiai viešo kaltinimo bylų kategorijai priskirtų nusikalstamų veikų, tai nukentėjusiojo skundas ar jo teisėto atstovo pareiškimas. Atskleidžiant smurto artimoje aplinkoje sampratą ir formas išryškinama nusikaltimo sudėtis, paplitimas ir teisės aktai, reglamentuojantys smurto artimoje aplinkoje nustatymą, tyrimą ir apsaugą.

Tyrimo objektas – probleminiai teoriniai ir praktiniai smurto artimoje aplinkoje ikiteisminio tyrimo aspektai.

Tyrimo tikslas – išanalizuoti probleminius teorinius ir praktinius smurto artimoje aplinkoje ikiteisminio tyrimo aspektus.

Šio darbo **uždaviniai:**

1. Atskleisti smurto artimoje aplinkoje sampratą, formas, nusikaltimo sudėtį ir smurto artimoje aplinkoje paplitimą Lietuvoje.
2. Aptarti teisės aktus, reglamentuojančius smurto artimoje aplinkoje nustatymą, klasifikavimą ir tyrimą.
3. Nustatyti ikiteisminio tyrimo įstaigų vaidmenį ir funkcijas tiriant smurto artimoje aplinkoje atvejus.

Mokslinė problema. Nors Baudžiamojo proceso kodeksas numato aiškų teisinį smurto artimoje aplinkoje reglamentavimą, praktikoje neretai pasitaiko atvejų, kai ikiteisminis tyrimas nepradedamas arba pradedamas pavėluotai, tai gali lemti nusikalstamų veikų dažnumą ir neatskleidimą. Smurto artimoje aplinkoje veikos kvalifikavimas dažnai susiduria su interpretavimo problemomis, dėl kurių nusikaltimai netinkamai įvardijami arba taikomos priemonės ir sankcijos neefektyvios. Nors egzistuoja prevencinės ir baudžiamosios priemonės, jų taikymas praktikoje dažnai yra neveiksmingas dėl neapibrėžtos teisinės bazės, specialistų kompetencijų stokos arba nepakankamo tarpinstitucinio bendradarbiavimo. Dėl šių priežasčių ikiteisminis tyrimas smurto artimoje aplinkoje bylose yra neefektyvus. Pagal tai formuluojami probleminiai klausimai:

1. Kokią įtaką daro atsisakymo pradėti ikiteisminį tyrimą praktika nukentėjusiųjų apsaugai ir nusikaltėlių patraukimui baudžiamojon atsakomybėn?
2. Kokios teisinio reglamentavimo spragos daro įtaką smurto artimoje aplinkoje tyrimui ikiteisminio tyrimo įstaigose?
3. Kokie praktiniai iššūkiai kyla atliekant smurto artimoje aplinkoje ikiteisminius tyrimus?

Darbo metodai. Teorinei tiriamos tematikos analizei pasitelkti mokslinės literatūros šaltinių, teisės aktų ir dokumentų, statistinių rodiklių analizės metodai. Vadovaujantis jais atlikta surinktos informacijos apžvalga, analizė ir sisteminimas.

1. Smurto artimoje aplinkoje samprata

Smurto artimoje aplinkoje problemai reikia ne tik teisinio reguliavimo, bet ir efektyvaus praktinio teisės aktų įgyvendinimo, tačiau neretai tai kelia tam tikrų sunkumų:

a) įrodymų trūkumas – neretai ikiteisminis tyrimas nutraukiamas motyvuojant tuo, kad pritrūko įrodymų smurto artimoje aplinkoje faktui nustatyti;
b) teisinio proceso trukmė – teisinis procesas užtrunka pernelyg ilgai, jo metu auka ir toliau patiria smurtą, kuris kartojasi ir stiprėja, arba jaučiasi nesaugi;
c) arešto orderis – nors 2023 m. liepos 1 dieną įsigaliojęs smurto artimoje aplinkoje įstatymas suteikia teisę policijos pareigūnui skirti apsaugos nuo smurto orderį ir įpareigoti pavojų keliantį asmenį laikinai (15 parų) išsikelti iš gyvenamosios vietos ar nesilankyti pavojų patiriančio asmens aplinkoje, praktikoje pastebima, kad per 48 valandas orderis apskundžiamas ir panaikinamas.

Lietuvoje 2011 metų gegužės 26 dieną priimtame Apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatyme (ANSAAĮ) įtvirtinta „smurto“ apibrėžtis *inter alia* apima

ir „psichinį poveikį: „Smurtas – veikimu ar neveikimu asmeniui daromas tyčinis fizinis, psichinis, seksualinis, ekonominis ar kitas poveikis, dėl kurio asmuo patiria fizinę, materialinę ar neturtinę žalą“[12]. Teismų praktikoje ir LR baudžiamajame kodekse vartojama „psichinės prievartos“ formuluotė bet kokiu atveju leidžia suprasti, kad smurtu pripažįstami ne tik fiziniai ir seksualiniai prievartos veiksmai. Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos administruojamame tinklalapyje, skirtame smurtui šeimoje, pateikiama „psichologinio smurto“ sąvoka: „Psichologinis smurtas – tai pavojingas, visada sąmoningas, tyčinis poveikis kito žmogaus psichikai, verčiantis baimintis, kad dėl tolesnių grasinančiojo veiksmų ar neveikimo atsiras tam tikrų neigiamų padarinių“[13]. Teismų praktikoje ir mokslinėje literatūroje „psichinė prievarta“ neretai suvokiama asmens terorizavimo[14] kontekste ir tokiu atveju šis nusikaltimas turi apimti realų grasinimą, būti sistemingas[15].

Visuomenėje gajus stereotipas, kad smurtas artimoje aplinkoje yra simetriškas ir susijęs su lyčių vaidmenų pasiskirstymais: moterys tariamai smurtauja psichologiškai, vyrai – atsako fiziniu smurtu. Taip pasiteisinantys smurtautojai siekia, kad atvykusi policija imtųsi veiksmų abiejų asmenų atžvilgiu – tiek fizinio smurtautojo, tiek tariamai jį išprovokavusios aukos. Dvigubi suėmimai nulemia antrinę asmens, jau patyrusio smurtą, viktimizaciją, nenorą bendrauti ir bendradarbiauti su teisėsauga ir vaikų teisių pažeidimus. Tačiau taip pat yra nereti atvejai, kai šeimoje iš tiesų nuolat griebiamasi psichologinio smurto. Nuolatinis, pasikartojantis smurtas labai apsunkina nukentėjusiųjų asmenų ir vaikų gyvenimus, tačiau nepalieka akivaizdžių išorinių žymių[16].

12 LR apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymo (*Valstybės žinios*, 2011-06-14, Nr. 72-3475) 2 str. 5 d.

13 „Smurtas prieš moteris – kas tai?“, http://www.bukstipri.lt/lt/smurtas-pries-moteris.

14 LR baudžiamojo kodekso 145 str.

15 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. birželio 15 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-341/2010.

16 Laima Vaigė, *Apsauga nuo smurto artimoje aplinkoje: psichinės prievartos problematika* (Vilnius: Lietuvos žmogaus teisių centras, 2013), https://bukstipri.lt/data/public/uploads/2021/01/analize_psichines_prievartos_problematika_laima_vaige.pdf.

Taigi nustatant, ar įvyko smurto artimoje aplinkoje atvejis, kiekvienu atskiru atveju turi būti šie elementai fiksuojami. Taip yra dėl to, kad Lietuvos įstatymuose numatyta atsakomybė už tokį smurtą[17]. BK XVIII skyriuje „Nusikaltimai žmogaus sveikatai" numatytos veikos, kurių sudėtyje sveikatos sutrikdymas artimam giminaičiui ar šeimos nariui yra kvalifikuojanti aplinkybė: 135 str. (sunkus sveikatos sutrikdymas), 138 str. (nesunkus sveikatos sutrikdymas), 140 str. (fizinio skausmo sukėlimas ar nežymus sveikatos sutrikdymas). Taip pat veiką kvalifikuojanti aplinkybė, kad ji padaryta prieš šeimos narį ar artimus giminaičius, numatyta BK 129 str. (nužudymas) 2 d. 3 p. (artimo giminaičio ar šeimos nario nužudymas) ir BK 131 str. (naujagimio nužudymas). Pagal kitus šio BK skyriaus straipsnius padarius nusikalstamą veiką irgi kyla baudžiamoji atsakomybė, tačiau sveikatos sutrikdymas artimam giminaičiui ar šeimos nariui nėra atsakomybę sunkinanti aplinkybė. Be to, BK 168 str. (piktnaudžiavimas tėvų, globėjo ar rūpintojo arba kitų teisėtų vaiko atstovų teisėmis ar pareigomis) taip pat patenka į smurto šeimoje sritį, tačiau šis straipsnis apibrėžia konkretų atvejį, kai naudojantis savo teisėmis pažeidžiamos vaikų teisės. Tęsiant veiką kvalifikuojanti aplinkybė, kad ji padaryta prieš šeimos narį ar artimus giminaičius, numatyta ir BK 129 str. (nužudymas) 2 d.[18]. Svarbu pastebėti, kad BK 10 str. kvalifikuojanti aplinkybė minima kaip nusikalstamos veikos padarymas prieš „artimą giminaitį ar šeimos narį". Šio požymio lingvistinis aiškinimas yra siauresnis nei ANSAAĮ 2 str. 2 d. apibrėžiama „artima aplinka". Tačiau reikia atkreipti dėmesį, kad Konstitucinio Teismo (toliau – KT) praktikoje šeimos samprata suprantama plačiai.

KT 2019 m. sausio 11 d. nutarime aiškindamas Konstitucijos 38 str. nustatė, kad „šeimos samprata negali būti kildinama tik iš santuokos instituto". Pabrėžė, kad ši samprata grindžiama: šeimos narių tarpusavio atsakomybe, supratimu, emociniu prieraišumu, pagalba ir panašiais ryšiais bei savanorišku apsisprendimu

17 ANSAAĮ, 2011, 17 str. 1 d.

18 Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas, 2003.

prisiimti tam tikras teises ir pareigas, t. y. santykių turiniu, o šių santykių išraiškos forma konstitucinei šeimos sampratai esminės reikšmės neturi“. Taigi šeima teisiniu aspektu yra plati sąvoka ir santykiai tarp asmenų kiekvieną kartą turėtų būti analizuojami vertinant, ar yra KT praktikoje numatyti vertinimo kriterijai.

Pagal ANSAAĮ 2 str. 5 d. smurtas skirstomas į šias rūšis: fizinį, psichinį, seksualinį, ekonominį ir kitą poveikį.

Pasekmės dėl fizinio smurto pagal BK gali varijuoti nuo fizinio skausmo sukėlimo (BK 140 str.) iki mirties (129 str.). BK numatyti sveikatos sutrikdymo laipsniai nustatomi atliekant medicinos ekspertizę, kuri vertina sužeidimus pagal kriterijus, nustatytus sveikatos apsaugos, teisingumo ir socialinės apsaugos ir darbo ministrų 2003 m. įsakyme „Dėl sveikatos sutrikdymo masto nustatymo taisyklių patvirtinimo“. Šio įsakymo 5 p. taip pat apibrėžiama sveikatos sutrikdymo sąvoka – tai žmogaus sužalojimas arba susargdinimas pažeidžiant jo kūno audinių (organų) vientisumą ar sutrikdant jų funkcijas. Toliau šiame įsakyme detalizuojami kiekvieno sveikatos sutrikdymo masto nustatymo kriterijai[19].

Kita smurto forma – psichinis smurtas. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo (toliau – LAT) praktikoje psichinė prievarta apibūdinama kaip pavojingas tyčinis poveikis kito žmogaus psichikai, verčiant bijoti, kad dėl tolesnių grasinančio asmens veiksmų gali atsirasti sunkių neigiamų padarinių[20]. Pagal LAT suformuluotą praktiką nustatant, ar grasinimai realūs, būtina įsitikinti, kad kaltininkas iš tikrųjų siekė įbauginti nukentėjusįjį, susidariusioje situacijoje buvo pakankamas pagrindas bijoti dėl šio asmens ketinimų ir kaltininko elgesys iš tiesų buvo teisingai suprastas kaip pavojingas. Taip pat svarbu nustatyti smurtaujančio asmens tyčią – jis supranta, jog pavojingai psichiškai veikia žmogų, kelia jam baimę ir nori taip elgtis[21]. Teismas byloje, kurioje sutuoktinis sistemingai naudojo fizinį smurtą

19 Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2003 m. gegužės 23 d. įsakymas Nr. V-298/158/A1-86 „Dėl sveikatos sutrikdymo masto nustatymo taisyklių patvirtinimo“, *Valstybės žinios*, 2003-05-30, Nr. 52-2357.

20 LAT, nutarimas Nr. AB-47-1, 2017, p. 14.

21 LAT, nutarimas Nr. AB-47-1, 2017, p. 16.

prieš savo šeimos narius (pvz., laikė nepilnamečio vaiko galvą po vandeniu), grasino, kad užmuš sutuoktinę, ir naudojo psichinį poveikį jai jų vaikų akivaizdoje, pripažino, kad taip buvo kuriama baimės ir nerimo atmosfera ir užtraukė baudžiamąją atsakomybę pagal BK 145 str. 2 d.[22].

Trečia ANSAAĮ įvardijama smurto forma yra seksualinė. Šio smurto formos sąvoka gali būti apibrėžiama analizuojant BK straipsnius, numatančius nusikalstamas veikas asmens seksualinio apsisprendimo laisvei ir neliečiamumui. BK 149 str. 1d. pateikiama iššaginimo sudėtis – tai lytinis santykiavimas su žmogumi prieš šio valią panaudojant fizinį smurtą ar grasinant tuoj pat jį panaudoti, ar kitaip atimant galimybę priešintis, ar pasinaudojant bejėgiška nukentėjusio asmens būkle. 150 str. 1 d. numatyta seksualinio prievartavimo sąvoka – lytinės aistros tenkinimas su žmogumi prieš šio valią analiniu, oraliniu ar kitokio fizinio sąlyčio būdu panaudojant fizinį smurtą ar grasinant tuoj pat jį panaudoti, ar kitaip atimant galimybę priešintis, ar pasinaudojant bejėgiška nukentėjusio asmens būkle. BK 151 str. 1 d. apibrėžiama privertimo lytiškai santykiauti sudėtis – tai privertimas asmenį lytiškai santykiauti ar kitaip tenkinti lytinę aistrą su kaltininku ar kitu asmeniu grasinant panaudoti smurtą, panaudojant kitokią psichinę prievartą arba pasinaudojant asmens priklausomumu[23]. Šie straipsniai turi du bendrus požymius: 1) seksualiniai veiksmai daromi prieš kito asmens valią; 2) panaudojamas arba grasinama tuoj pat panaudoti fizinį smurtą (taigi naudojamas anksčiau aptartas psichinis smurtas). Taigi seksualinis smurtas glaudžiai susijęs su fiziniu ir psichiniu smurtu.

Paskutinė ANSAAĮ įtvirtinta smurto forma – ekonominė. Artimoje aplinkoje gali pasireikšti aukos finansiniu priklausomumu nuo smurtautojo, taip pat tais atvejais, kai partneris iš kito atima galimybę tvarkyti bendrą (šeimos) biudžetą,

22 LAT, nutarimas Nr. AB-47-1, 2017, p 17.

23 Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas, 2003.

turėti savo lėšų, leisti jas savo nuožiūra, dirbti ir pan.[24]. R. Jakštienė taip pat pateikia tokią ekonominio smurto sampratą: ekonominių išteklių kontrolė, nesuteikiant išteklių, juos ribojant ar išnaudojant partnerio išteklius, neleidžiant įsigyti turto, verčiant pasiaiškinti dėl išlaidų, naudojimasis šeimos turto statusu[25]. BK tiesiogiai tokios smurto formos neapibrėžia. Ją galima įžvelgti BK 148 str. 1 d. – reikalavimas iš žmogaus atlikti neteisėtus veiksmus ar susilaikyti nuo teisėtų veiksmų atlikimo, ar kitaip elgtis pagal kaltininko nurodymą panaudojant psichinę prievartą nukentėjusiam asmeniui ar jo artimiesiems[26]. Taigi šiai smurto formai, kaip ir daugeliui kitų, aptartų šiame darbe, irgi būdinga psichinė prievarta.

Apibendrinus šį skyrių, smurto artimoje aplinkoje sąvoka apibūdinama kriterijais: pirma, smurtautoją ir auką sieja giminystės ryšys (pvz., tėvas smurtauja prieš dukrą) arba emocinis prieraišumas, būdingas šeimos santykiams; antra, smurtautojas naudoja aukos atžvilgiu fizinį, psichologinį, seksualinį ar ekonominį poveikį, už kurį atsakomybė kyla pagal LR BK. Abu įvardyti kriterijai būtini, kad būtų galima nustatyti smurtą artimoje aplinkoje, kaip jis suprantamas pagal Lietuvos Respublikos įstatymus ir LAT praktiką.

2. Smurto artimoje aplinkoje tendencijos

2023 m. liepos 1 d. pradėjus veikti Lietuvos Respublikos apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymui policijoje registruota beveik 50 tūkst. pranešimų dėl smurto artimoje aplinkoje, o atlikus pavojaus rizikos vertinimą, skirta daugiau kaip 20 tūkst. orderių[27].

Įstatymo paskirtis – užtikrinti kiekvieno asmens, įskaitant vaikus, apsaugą nuo

24 Justyna Gulbickaja, „Smurto artimoje aplinkoje aspektai“, iš *Mokslinės minties šventė: Mykolo Romerio universiteto studentų mokslinė draugija* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas , 2013), 12.

25 Ramunė Jakštienė, „Smurtas artimoje aplinkoje prieš moteris: baudžiamoji teisinė apsauga“, (daktaro disertacija, Mykolo Romerio universitetas, 2019), 39.

26 Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas, 2003.

27 "SADM: metai su smurto orderiu – daugiau apsaugotų gyventojų", Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerija, 2024 m. liepos 1 d., https://socmin.lrv.lt/lt/naujienos/sadm-metai-su-smurto-orderiu-daugiau-apsaugotu-gyventoju/.

smurto artimoje aplinkoje, dėl jo žalos visuomenei priskiriamo prie visuomeninę reikšmę turinčių veikų, sudaryti teisines prielaidas nedelsiant reaguoti į grėsmę, kylančią dėl smurto artimoje aplinkoje, taikyti prevencijos ir apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje priemones, teikti specializuotą kompleksinę pagalbą smurto artimoje aplinkoje pavojų patiriantiems ar patyrusiems asmenims, nustatyti institucijų ir įstaigų kompetenciją teikiant prevencijos, apsaugos ir specializuotos kompleksinės pagalbos paslaugas smurto artimoje aplinkoje pavojų patiriantiems ar patyrusiems asmenims[28].

Smurto orderis yra prevencinė priemonė, nukreipta į greitą smurto artimoje aplinkoje pavojų patiriančių asmenų apsaugą. Smurto artimoje aplinkoje sukėlėjas policijos pareigūno sprendimu 15 parų įpareigojamas laikinai išsikelti iš smurtą patyrusių (nukentėjusių) asmenų aplinkos. Už šių įpareigojimų nesilaikymą numatyta administracinė atsakomybė ir baudos.

Bendras užregistruotų smurto artimoje atvejų skaičius kasmet auga. Absoliuti dauguma, 90 proc., Lietuvos gyventojų mano, kad smurtas artimoje aplinkoje yra nepateisinamas reiškinys.

Nuo smurto artimoje aplinkoje nukenčia kas penkta šalies moteris ir kas dešimtas vyras. Daugiau kaip pusė, 58 proc., nukentėjusiųjų nuo smurto artimoje aplinkoje pagalbos niekur nesikreipė. Dažniausiai patiriamas smurtas, Lietuvos gyventojų nuomone, yra fizinis (jį paminėjo 11 proc.) ir psichologinis (10 proc.). Tarp patyrusių smurtą respondentų fizinį smurtą paminėjo 69 proc., psichologinį smurtą – 62 proc., seksualinį ir ekonominį – po 5 proc. Pagalbos niekur nesikreipė 58 proc. nukentėjusiųjų nuo smurto artimoje aplinkoje (2022 m. – 59 proc.), į policiją ar kitas teisėsaugos įstaigas kreipėsi 17 proc. (2022 m. – tiek pat), 14 proc. kreipėsi į giminaičius, 8 proc. – į draugus. Vyrai (76 proc.) ir vyresni nei 50 metų nukentėjusieji (65 proc.) dažniau pagalbos nesikreipė. Moterys (23 proc.) dažniau

28 „Lietuvos Respublikos apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymas“, *Valstybės žinios*, 2011-06-14, Nr. 72-3475.

nei vyrai (4 proc.) pagalbos kreipėsi į policiją ar kitas teisėsaugos įstaigas[29].

2020 m. dėl smurto artimoje aplinkoje buvo užregistruoti 7 132 nusikaltimai, arba 7,3 proc. mažiau nei 2019 m., remdamasis Informatikos ir ryšių departamento išankstiniais duomenimis praneša Lietuvos statistikos departamentas. 38,7 proc. sumažėjo seksualinės prievartos nusikaltimų[30], tačiau sunkių sveikatos sutrikdymų[31] užregistruota 13 proc. daugiau, 33,3 proc. padaugėjo nužudymų[32] – 2019 m. artimoje aplinkoje įvykdyti 21, 2020 m. – 28 nužudymai. Dėl smurto artimoje aplinkoje užregistruoti nusikaltimai sudarė 16,8 proc. visų užregistruotų nusikaltimų (2019 m. – 16,2 proc.). Dauguma (6,7 tūkst., arba 94,4 proc.) 2020 m. dėl smurto artimoje aplinkoje užregistruotų nusikaltimų – nesunkūs sveikatos sutrikdymai[33], jie sudarė 64,6 proc. visų šalyje užregistruotų nesunkių sveikatos sutrikdymų (2019 m. – 62,7 proc.)[34].

Išvados

Smurtas artimoje aplinkoje išlieka opi socialinė problema, kuri kelia grėsmę visuomenei. Nepaisant teisinio reglamentavimo, ikiteisminio tyrimo procesai neretai būna neefektyvūs dėl praktinių iššūkių ir teisėsaugos institucijų bendradarbiavimo trūkumų. Smurto artimoje aplinkoje temai nuolat reikia dėmesio ir nuoseklaus teisinio reglamentavimo, kad būtų užtikrinta veiksminga teisinė apsauga ir mažinamas šio reiškinio plitimas ateityje.

Išanalizuota, kad smurtą artimoje aplinkoje sudaro keturios pagrindinės formos: fizinis, psichologinis, seksualinis, ekonominis. Lengviausiai atpažįstamas

29 "Smurto artimoje aplinkoje nepateisina didžioji dauguma Lietuvos gyventojų", Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerija, 2025 m. vasario 19 d., https://socmin.lrv.lt/lt/naujienos/smurto-artimoje-aplinkoje-nepateisina-didzioji-dauguma-lietuvos-gyventoju/.

30 LR baudžiamojo kodekso 149, 150–151 str. ir 153 str.

31 LR baudžiamojo kodekso 135–136 str.

32 Be pasikėsinimų, LR baudžiamojo kodekso 129–131 str.

33 LR baudžiamojo kodekso 138,140 str.

34 "Smurtas artimoje aplinkoje", Oficialiosios statistikos portalas, https://osp.stat.gov.lt/informaciniai-pranesimai?articleId=8417124.

fizinis smurtas, kadangi atlikus smurtinius veiksmus ir panaudojus fizinę jėgą paprastai ant žmogaus kūno lieka žymės ir sužalojimai. Sunkiausiai atpažįstamas ir įrodomas psichologinis, seksualinis ir ekonominis smurtas, kadangi iš šių smurto formų kylantys padariniai sunkiai pastebimi ir neatpažįstami visuomenėje, neretai pati auka nepastebi, kad prieš ją naudojamas toks smurtas. Daugiausia dėmesio skiriama fizinio smurto formai, kuri yra aiškiai kriminalizuota ir teisiškai reglamentuota, kitaip nei psichologinis smurtas, kuris neįtvirtintas Lietuvos Respublikos teisės aktuose ir keičiamas psichinės prievartos terminu.

DOMESTIC VIOLENCE: CHALLENGES AND ISSUES OF PRE-COURT INVESTIGATION

Julita Tičkaitė, Rasa Dobržinskienė

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. This article, based on scientific literature sources, legal acts and documents, methods of analysis of statistical indicators, national and international legal acts regulating the concept of domestic violence, the process and institute of pre-trial investigation in Lithuania, indicates the main practical challenges, issues and shortcomings of legal regulation of pre-trial investigation of domestic violence. The scale and trends of the domestic violence problem in Lithuania are revealed and emphasized. Also, the forms of domestic violence are clarified. Although domestic violence includes not only physical, but also psychological, sexual and economic violence, the process of identifying and proving the latter forms is complex, insufficient attention is paid to it, these forms of violence are not clearly criminalized and legally regulated. Despite the laws providing for preventive and punitive measures, pre-trial investigation processes are often ineffective due to the uncertainty of the legal framework. The text emphasizes that domestic violence remains a frequent, sensitive social problem that requires constant attention and consistent legal regulation in order to ensure effective protection and reduce the spread of this phenomenon in the future. Investigation problems: pre-trial investigation is not initiated or is initiated late, which may lead to the frequency and non-disclosure of criminal acts, problems with the qualification of acts, ineffective sanctions for perpetrators, ineffective application of preventive measures in practice.

Keywords: domestic violence; features of pre-trial investigation; criminalization of acts; preventive and punitive measures; pre-trial investigation.